

L'ACOMPANYAMENT COM A PEDAGOGIA D'INTERVENCIÓ AMB DONES VÍCTIMES DE VIOLÈNCIA DOMÈSTICA

Cristina Estopà

Que se acabe el silencio, que se acabe, que las vergüenzas mueran antes de nacer, que el ruido de las voces de mujeres apaguen los horrores del grito cotidiano, que se caigan los muros de todas las cocinas donde haya sufrimiento, que se acabe el silencio, que se acabe. [...] Nos violan porque dicen que nos gusta, nos pegan porque nos lo merecemos, nos matan porque por algo somos tuyas y todo en silencio, que nadie se atreva a destapar esa olla cotidiana. Todo en silencio. ¡Que se acabe el silencio! ¡Que se acabe!

M. T. BLANDÓN

1. INTRODUCCIÓ

Aquest treball pretén reflexionar sobre la pràctica educativa de l'educador o educadora social que treballa en el camp de la violència domèstica, centrant-se en les dones maltractades. Des del nostre punt de vista, creiem que la pedagogia de l'acompanyament pot ajudar l'educador o educadora social a entendre més aquesta problemàtica com a professional, però sense deixar de banda la seva condició de *persona*. Prèviament a aquest plantejament, contextualitzem la dona en l'entorn on ha de conviure i la situació en què es troba quan trenca la relació de maltractament, ja que ens ajudarà a comprendre el perquè d'enfocar la intervenció dins del model de l'acompanyament.

2. CONTEXT EN QUÈ HA DE CONVIURE LA DONA MALTRACTADA. CREENCES ERRÒNIES

Cuanto más me trataban como una mujer, más mujer me hacía; me adaptaba, quieras que no; si se suponía que yo era incapaz de dar marcha atrás a los coches o de abrir botellas, me encontraba volviéndome extrañamente incapaz; si se pensaba que una maleta era demasiado pesada para mí, inexplicablemente así la encontraba yo.

MORRIS

En el transcurs de la història, la dona no ha estat afavorida per tal d'aturar el maltractament, ja que les dones encara estem patint les conseqüències de la societat patriarcal en què ens movem. Cal reiterar que, al llarg de la història, el desenvolupament i l'evolució de les dones i els homes s'ha efectuat en termes de desigualtat.

Ambdós sexes han desenvolupat sempre papers socials diferents d'acord amb l'organització patriarcal de la societat. Això ha fet que l'home hagi predominat en els diferents camps públics de la societat, deixant de banda i reduint la dona a l'àmbit privat i a objecte de pertinença de l'home. Conseqüentment, la dona depenia de l'home —i actualment en depèn encara en un percentatge massa alt— en molts aspectes, sobretot l'econòmic i l'afectiu. Aquestes diferències es poden constatar al llarg del temps en camps com el moral, l'educatiu, el laboral, el familiar, etc.

El començament del canvi d'aquesta situació de desigualtat estructural en què les dones es troben en el món és molt recent i no s'ha estès, encara, a totes les societats, ja que primordialment només ho podem veure en els països que s'anomenen *desenvolupats*. La consecució dels drets polítics i ciutadans de les dones són relativament recents en les societats occidentals i no van més enllà del segon terç del segle XX. L'accés al treball, a l'educació i a la cultura en termes d'igualtat d'oportunitats no podem dir que sigui una realitat generalitzada. Queden molts projectes per dur a terme i molt suport positiu per aconseguir que dones i homes siguin ciutadans d'iguals drets i prerrogatives.

Així doncs, el fet de moure's en aquest tipus de societat, i que aquesta impregni encara moltes esferes, fa que moltes dones es moguin en el paper de la subordinació dins la família. Pel que fa a la seva dependència econòmica i la situació de dependència a través de pautes culturals i socials que encara trobem en la nostra societat, provoca que situacions de maltractament siguin, per una banda, freqüents, i, per l'altra, desconegudes. El fet de tenir consciència que la violència física i psíquica dins l'àmbit domèstic o familiar sigui un delictes és un tema de fa pocs anys, ja que ha estat un aspecte que sempre s'ha deixat per l'àmbit privat de les famílies.

Però tampoc no cal ser pessimistes, no podem obviar que els drets de les dones són reconeguts cada cop de manera més freqüent, i que també hi ha un canvi respecte de la consciència social, que va assumint comportaments més favorables a la igualtat d'ambdós sexes. Aquest fet intenta tallar les pautes socials d'aquelles conductes que mantenen les concepcions patriarcal sobre la dona i la família.

Aquestes concepcions patriarcal fan que les persones tinguin unes creences distorsionades i errònies envers els rols sexuals que desfavoreixen la dona (inferioritat, indefensió, submissió i passivitat de la dona), i també que es generalitzin unes idees distorsionades sobre l'ús de la violència com a manera eficaç de resoldre els conflictes, que cal anar trencant i canviant. En el quadre 1 s'ex-

posen les creences errònies més fonamentals que socialment s'han anat construint tant sobre la dona com sobre l'ús de la violència:

TAULA 1
Creences errònies sobre la dona i l'ús de la violència

<i>Creences errònies respecte a la dona¹</i>	<i>Creences errònies sobre l'ús de la violència²</i>
<ul style="list-style-type: none"> — La dona ha de tenir el dinar i el sopar a punt per quan el marit torni a casa. — La dona ha d'accedir a mantenir relacions sexuals quan el marit li ho demani. — Si el marit aporta prou diners a la casa, la dona no té necessitat de treballar. — En una relació de parella, el marit i la dona haurien d'estar sempre d'acord. — No és adequat que la dona surti sola sense el seu marit. — Quan un home pega una dona, ella ja sabrà el perquè. — Moltes dones provoquen deliberadament els seus marits i per això perden el control. — Moltes dones que són maltractades no denuncien els seus marits perquè volen protegir-los. — La dona aguanta tant perquè és masoquista. 	<ul style="list-style-type: none"> — Només en les famílies amb <i>problemes</i> hi ha violència. — Homes addictes a drogues com l'alcohol, aturats, amb estrès a la feina, etc., són violents com a conseqüència de la seva situació. — La violència dins de casa és un assumpte de la família i no ha de sortir ni difondre's fora. — La violència només existeix en famílies amb pocs mitjans econòmics. — Sempre s'exagera la realitat quan es parla de violència contra les dones. — La violència, la pateixen un tipus concret de dones, amb característiques molt estereotipades: dones passives, joves (entre vint i trenta-cinc anys), sense feina remunerada, amb descendència i que viuen amb un alcohòlic o aturat. — Si la dona no marxa, és perquè li agrada. — Quan les dones diuen <i>no</i>, volen dir que <i>sí</i>. — En cas que tinguin fills o filles, és millor que aguantin.

1. B. SARASUA i I. ZUBIZARRETA, *Violència en la pareja*, Málaga, Ediciones Aljibe, SL, 2000.

2. INSTITUTO DE LA MUJER, *Violencia contra las mujeres*, Madrid, Salud XII, 1998.

3. SITUACIÓ DE LA DONA MALTRACTADA DESPRÉS DE TRENAR LA RELACIÓ DE MALTRACTAMENT

Les dones maltractades, amb els seus fills i filles, que aconsegueixen fugir de l'agressor —tot i que moltes no arriben a poder-ho fer, les *víctimes silenciades*— han de començar una nova vida. Però moltes d'aquestes víctimes es troben sense cap suport econòmic, social ni psicològic. Davant de situacions com aquestes,

poden ingressar en una casa d'acollida per a dones maltractades (CADM).³ En aquests centres reben una ajuda adequada a la seva problemàtica, amb un primer objectiu: allunyar temporalment la dona i els fills i filles de la situació de maltractaments, i oferir, alhora, un suport personal, social i material.

Quan les dones arriben a la casa poden presentar diferents símptomes i característiques arran del maltractament patit. Però no hi ha una dona tipus entre les dones maltractades, com ja vam comentar anteriorment a C. Estopà (2003): «Predomina més aviat l'heterogeneïtat, i l'únic que tenen en comú és el sexe. Tot i així, quan una dona ha patit maltractaments per part del seu home tendeix a tenir un perfil similar. Ja que els maltractaments no són el resultat d'una determinada personalitat inherent en la dona, sinó que aquests donen lloc a canvis importants en la seva personalitat.»

Tanmateix, però, la majoria de dones maltractades presenten unes característiques bàsiques similars un cop han patit maltractaments, manifestacions que es donaran en major o menor grau, depenent de les característiques de cada dona i de la situació de violència que hagi patit. Algunes d'aquestes problemàtiques que pateixen les dones maltractades, segons explica la proposta d'un model d'acompanyament en la intervenció amb dones maltractades, són les següents:

a) *Baixa autoestima, depressió i sentiments de culpa.* Quan una dona està patint una situació de maltractament, passa per les diferents fases del cicle de violència, que bàsicament són les que es recullen en el quadre 2. En aquest procés, la dona presenta un alt nivell d'ansietat causat pel patiment per la pròpia vida o la dels fills i filles:

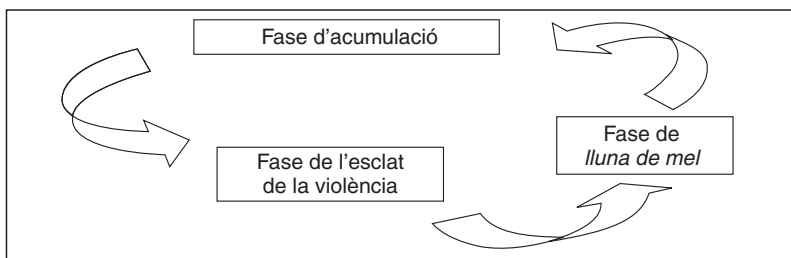

FIGURA 1. Cicle de la violència.

3. La casa d'acollida per a dones maltractades és un centre especialitzat d'acolliment residencial d'estada limitada que inclou serveis de diagnosi, tractament, suport i rehabilitació dels dèficits socials i dels serveis substitutius de la llar.

Les agressions que pateixen les dones no solen ser repetides o constants, sinó que són, sobretot al principi, esporàdiques/intermitents i s'intercalen amb períodes de tendresa i penediment. Al principi, la dona pot controlar o intuir quan es donaran les situacions d'agressions, però amb el temps són més continuades, més violentes i sense causa aparent, i tot això causa molta indefensió. Les dones manifesten sentir-se amenaçades, tenen uns nivells alts d'irritabilitat, hipervigilància o una resposta d'alarma exagerada. També expliquen que pateixen la reexperimentació del succés, un aïllament social i l'evitació d'estímul associats al trauma. Una incapacitat d'experimentar sentiments i una reduïda interacció amb el món són altres símptomes que solen patir. A més, també tenen trastorns del son, problemes de memòria o dificultats per concentrar-se.

L'alt nivell d'ansietat pot afectar la seva capacitat de raonament i, en conseqüència, poden tenir problemes a l'hora de prendre decisions i resoldre els seus problemes, cosa que produeix una major inadaptació global. La dona pensa que el comportament de la seva parella depèn d'ella i, per això, intenta mirar de canviar el comportament del maltractador. Si aquestes expectatives fracassen, sorgeixen sentiments de culpa i d'infravaloració: han entrat voluntàriament en la relació i es creuen responsables de rebre maltractaments pel fet d'haver triat. Com que no poden sortir fàcilment de la situació, cada cop se senten més incompetents. L'apatia, la indefensió, la pèrdua d'esperança i l'autoculpabilitat sorgeixen: pel que ha fet per evitar la violència (mentir, encobrir l'agressor, tenir relacions sexuals en contra de la seva voluntat, consentir el maltractament dels fills, etc.) o per tot el que no ha fet (no explicar-ho, no lluitar, etc.).

b) Trastorns psicossomàtics. En aquestes circumstàncies, les dones sovint presenten mals de cap, pèrdua de la gana, caiguda del cabell, cansament, alteracions menstruals, etc.; trastorns que en la majoria de casos tenen una causa psicossomàtica.

c) Síndrome de la dona maltractada. Segons Graciela Ferreira (1995), són moltes les conseqüències que pateix la dona maltractada, que es donen de manera combinada i simultània:

— L'abús físic pot provocar a la dona estats d'anèmia, causats per l'alteració dels hàbits, situacions de tensió permanent, esgotament, estrès provocat pel perill constant i depressions.

— L'abús sexual pot provocar símptomes similars als que pateix una dona violada, amb estats depressius i sensacions de pèrdua i dolor emocional.

— L'abús psicològic deteriora la personalitat de la dona, es produeix un desgast emocional important i una sensació de pèrdua de l'enteniment o bogeria.

Afavoreix l'aparició de malaltia mental que deixa la dona en una situació de major vulnerabilitat i amb una menor capacitat de control sobre ella mateixa.

d) *Passivitat/manca d'assertivitat.* La conducta assertiva i els desacords es poden considerar com un factor desencadenant de maltractament físic. Molts autors consideren aquesta passivitat com una resposta adaptativa davant la seva situació de maltractament, tot i que pot haver entrat en la relació amb un dèficit. No hi ha un reconeixement real del problema i existeix una percepció de no ser capaç d'afrontar o resoldre la situació. La passivitat condueix a la dependència de l'home i a l'aïllament social. El domini exercit per la parella creix a mesura que augmenta l'aïllament i la dependència.

e) *Renúncia del presoner.* La dona s'anul·la com a persona i passa a ser un autòmat. Es dedica a servir l'home per tal de tenir-lo content i oblida totes les altres coses; fins i tot, s'oblida d'ella mateixa. Intenta tornar-se insensible i no pensar en el que està patint per tal de no defallir. La dona perd tota força vital i desitja perdre la vida.

f) *Síndrome de la indefensió apresada.* La dona desenvolupa una sensació de continu fracàs i impotència. Perd la confiança en ella mateixa i en la seva capacitat per comprendre el que li passa i per poder-ne sortir. Adopta una actitud de passivitat i s'abstén d'actuar o controlar la situació. S'observa en la dona una conducta indiferent, fatiga, desinterès, manca d'afecte, declinació de les responsabilitats, apatia, submissió, desorientació.

g) *Síndrome de l'esclau.* Sorgeix quan en una relació existeix un poder excessivament desequilibrat i un membre adopta una postura de superioritat respecte a l'altre. Hi ha una manipulació emocional de la dona, que manté el vincle amb l'esperança de canvi de l'home. Una conseqüència és la interiorització de l'esquema de poder i submissió per part de la dona, i l'aplicació d'aquest mateix esquema, en algunes ocasions, cap a membres més febles de la família.

4. PEDAGOGIA DE L'ACOMPANYAMENT: UNA RESPOSTA PER A LA INTERVENCIÓ DE L'EDUCADOR O L'EDUCADORA SOCIAL AMB DONES MALTRACTADES

L'objectiu que hem intentat transmetre fins ara és que la situació en què es troben les dones després d'una relació de maltractament no és tan senzilla com

podia semblar des d'una visió naïf, ja que no partim només d'un aspecte físic, sinó d'una situació més complexa. En aquest sentit, hem insistit en el fet que cal partir d'una visió sistèmica per treballar amb la dona maltractada, i aquesta visió ecològica cal que la treballi també la dona, per entendre, tant ella com els/les professionals que intervenen en aquest camp, la causalitat del maltractament.

Hem fet molt d'èmfasi, també, en la importància de conèixer quines són les conseqüències, en diferents àmbits, que presenta la dona un cop ha patit el maltractament, perquè la comprensió individualitzada ens facilitarà la nostra intervenció educativa.

Com a professionals, no hem de caure en una victimització secundària en relació amb les persones amb les quals treballem, perquè continuariem transmetent a la dona una actitud de passivitat, una manca d'autonomia, una impotència, una continua sensació de fracàs, etc. Cal reconèixer la dona per allò que és: una supervivent, com diu Barudy, i no un subjecte passiu, sinó un subjecte actiu, per tal que la dona pugui, per ella mateixa, fer un bon procés de recuperació. Cal saber fer una escolta activa per no tenir dificultats en la comunicació mútua, la dona envers nosaltres i nosaltres envers la dona. I cal partir d'una comunicació on existeixi un *feedback*.

Els/les professionals creiem que és important que la intervenció que fem amb elles parteixi del vincle, però deixant que la dona marqui el seu propi ritme, sense transferir les pautes que nosaltres voldríem que anés seguint per aconseguir la seva recuperació, ja que és ella qui ha de fer el seu propi procés i qui estructura els seus temps. Per tenir aquest vincle, és necessari que l'educador o educadora no vulgui marcar distàncies extremes amb la dona, cal una aproximació amb la dona, poder-li aportar confiança i, al mateix temps, poder-li mostrar els nostres sentiments envers tot allò que anem treballant amb ella, per tal de poder-li transmetre la nostra comprensió en el seu procés, mantenint sempre, però, un equilibri entre professionals i persones.

Per aquests motius pensem que la millor intervenció que pot tenir un educador o educadora social és l'acompanyament (J. Planella, 2003) que s'ha aplicat a altres camps socioeducatius, ja que aquest pot trencar una possible victimització secundària respecte de la dona maltractada, i donar-li el suport necessari perquè pugui tornar a gaudir de la seva pròpia vida i pugui ser ella mateixa qui la dirigeixi. A vegades, els educadors i educadores socials, en la quotidianitat de la feina, tendeixen a sobreprotegir, partint de l'assistencialisme, les dones víctimes de maltractament. Amb aquesta actitud se segueix penjant a aquest col·lectiu l'etiqueta de persones amb poca autonomia. Cal trencar, doncs, amb aquest etiquetatge i anar més enllà; i poder potenciar a la dona les seves pròpies capacitats, perquè ella, en el moment del trencament de la relació de maltractament,

no se les reconeix. D'aquesta manera, s'ajuda la dona a poder afrontar el seu futur de manera digna, amb seguretat i autonomia per tornar a dominar la seva pròpia vida i a donar importància a les decisions.

Així doncs, caldrà que l'educador o educadora social no aïlli la dona, sinó que li atorgui el protagonisme en el propi procés de recuperació de l'inici; és a dir, des de les causes i des dels símptomes, intentant no caure en la dualitat d'anar per dos camins diferents: un fet per la dona i l'altre pels/per les professionals, ja que, si no, es cauria en intervencions reduccionistes. Per això, és important que la dona vegi l'educador o l'educadora social com una persona de suport, que pot assessorar-la i que hi treballa de manera conjunta. I és important, també, que es treballi a partir de les expectatives de la dona, i no del/de la professional. És molt important, per acompanyar la dona en el seu procés, respectar les seves decisions i reconèixer les seves potencialitats i experiències, per tal que la dona recuperi la confiança i adquireixi les habilitats necessàries per reemprendre el control de la seva vida autònomament.

Una manera que la pot ajudar a no sentir-se aïllada és a través de grups d'ajuda mútua, a partir d'assemblees entre les diferents dones d'una CADM, per exemple. El fet de poder compartir la seva experiència amb altres dones que han passat pel mateix pot facilitar-li la identificació del perfil del maltractador i que comenci a plantejar-se aquelles qüestions que li permetin l'inici del ressorgiment.

Som conscients, però, que la realitat que envolta l'educador o l'educadora social no és sempre la més idònia; moltes vegades, problemes referits a l'exosistema (institucions) fan que aquesta intervenció reflectida a la vida quotidiana no sigui tan fàcil de dur a terme. I també cal tenir en compte el microsistema de cada dona, ja que dependrà dels temps que segueixi cadascuna d'elles, que marcaran sempre el seu propi ritme.

Així doncs, pensem que seguir un model d'acompanyament és efectiu en molts àmbits on pot intervenir l'educador o l'educadora social, però creiem que en el camp de la violència domèstica, i en concret en les dones maltractades, encara hi té una rellevància major, ja que partim d'un model que busca l'autonomia de la persona per tal de poder integrar-se millor a la nostra societat, i no podem oblidar que aquest fet és primordial per a les dones maltractades.

5. BIBLIOGRAFIA

BLANDÓN, M. T. «¡Que se acabe el silencio! ¡Que se acabe! Colectivo de mujeres de Magalpa». A: *Encuentro Centroamericano de Mujeres*, Managua (Nicaragua): Centro Editorial de la Mujer, 1993.

- BAREA, C. «Erradicar la violencia de género, un reto social y sanitario». *Mujeres y Salud*, núm. 6 (2000).
- CARMONA, LL.; CHAVARRÍAS, A. [et al.]. *Vincula't: Materials per treballar amb dones maltractades*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2000.
- ESTOPÀ, C. «El cercle que mai no es tanca: utilització de la violència com a mitjà de comunicació per part dels fills/es de dones maltractades». *Revista Educació Social*, núm. 24 (2003).
- INSTITUTO DE LA MUJER. *Violencia contra las mujeres*. Madrid: Salud XII: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, 1998.
- PLANELLA, J. «De l'atenció a l'acompanyament social de la persona. Reflexions sobre un procés». *Revista de Treball Social*, núm. 169 (2003), p. 52.
- SARASUA, B.; ZUBIZARRETA, I. *Violencia en la pareja*. Màlaga: Aljibe, SL, 2000.